

Konečný, Lubomír Jan

Některé novější poznatky ke vztahu románských sakrálních a profánních objektů jižní Moravy

Archaeologia historica. 1981, vol. 6, iss. [1], pp. 239-248

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139351>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

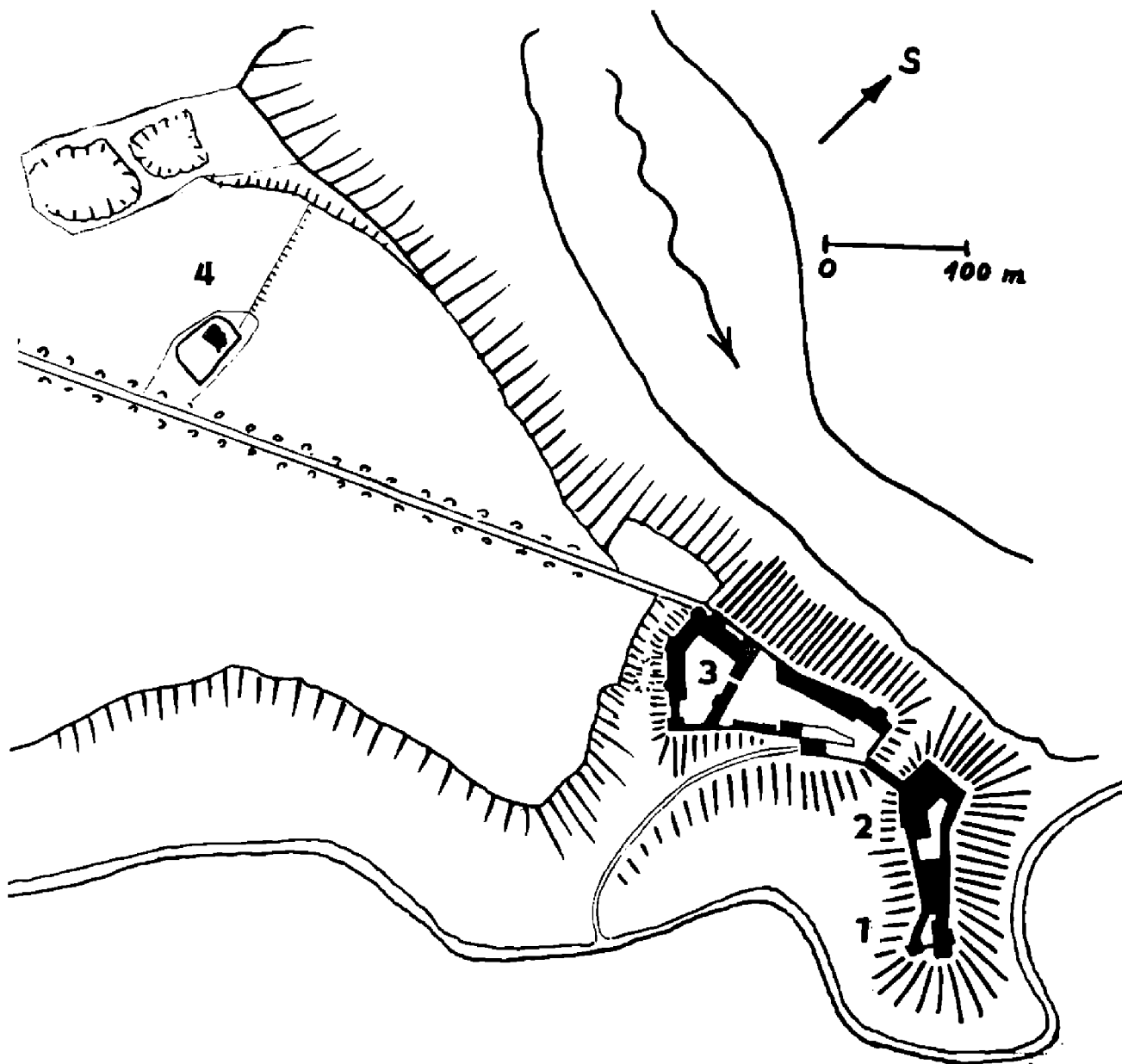
Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Některé novější poznatky ke vztahu románských sakrálních a profánních objektů jižní Moravy

LUBOMÍR KONEČNÝ

V roce 1975 se ujal kolektiv brněnských historiků umění (Z. Kudělka, B. Samek, L. Konečný) úkolu sepsání podrobných dějin románské architektury na Moravě a vypracování katalogu všech dochovaných i zaniklých objektů a lokalit. Práce, prováděná při oddělení dějin umění katedry věd o umění filosofické fakulty UJEP v Brně, v r. 1976 schválená jako část dílčího úkolu státního plánu „Výzkum k dějinám výtvarného umění A-VIII-4-13-1/3“, je v první etapě zaměřena na jihomoravský kraj. Navázala tak na někdejší myšlenku prof. Václava Richtera a jím shromážděné podklady. Kromě systematického zpracování krajského fondu románské architektury došlo v posledních letech i k příležitostnému stavebně-archeologickému průzkumu některých objektů ponejvíce v souvislosti s jejich památkovou obnovou, ve spolupráci s KSSPPOP Brno, popř. AÚ ČSAV Brno. Zajímavější poznatky z terénních a archívních výzkumů jsou stručně shrnuty v jednotlivých číslech Sborníku prací FFBU-řada F, popř. publikovány samostatně v odborných časopisech. V předneseném sdělení autor upozornil na některá dosud nepublikovaná zjištění týkající se problematiky vztahu mezi sakrálními a profánními objekty. Protože jednotlivé objekty budou podrobněji publikovány samostatně, omezuje se tento příspěvek na archeologicky nejbohatší lokalitu (hrad Veveří), zatímco u ostatních lokalit je podán jen stručný přehled zásadních poznatků, s připojeným koreferátem J. Šilhana.

K nejstarším dějinám hradu Veveří u Brna. Pozdněrománský hrad zaujal nejzazší místo na opyši ostrožny, vybíhající z náhorní roviny mezi řekou Svratkou a potokem Veverkou. V předpolí hradské ostrožny zůstal zachován románský kostelík Matky Boží, náležející svými slohovými znaky sklonku 12. stol. Šlo jednak o farní kostel u (hrozené?) zaniklé středověké osady, kterou dal sbořit po husitských válkách správce hradu Petr Kutěj, a současně asi o panskou svatyni, jejíž tribuna byla situována do rozšířené západní části podélné lodi, upomínající příčný westwerk typický pro farní venkovské kostelíky z konce 12. stol. ve středním a severním Německu, zejm. v dolním Sasku. Ještě k předpolí hradu lze patrně vztáhnout zmínky o Štěpánu a Jakubu z Veveří 1213 a 1240 (CDB II č. 109, č. 110, CDB III č. 260), v nichž lze spatřovat zeměpanské správní úředníky (lovčí, vilíky) se sídlem v předpokládaném dvorci u kostelíka, který s největší pravděpodobností předcházel vlastnímu hradu. Samotný název lokality ukazuje na její prvotně lovecký a rekreační význam pro brněnská údělná knížata, resp. markrabí, jaký měly pro české panovníky např. křivoklátské lesy. Teprve od 2. třetiny 13. stol. přibyla k tomuto významu Veveří také úloha správního centra okolní těžby rud. Vlastnímu hradu tedy asi předcházel knížecí dvorec se sídlem vilíka, jak se předpokládá např. na Zbečnu, Velizi či Kamýku.¹ Veverský purkrabí, jehož úřad mohl zpočátku ještě koexistovat s úřadem vilíka, objevuje se na Veveří od r. 1222



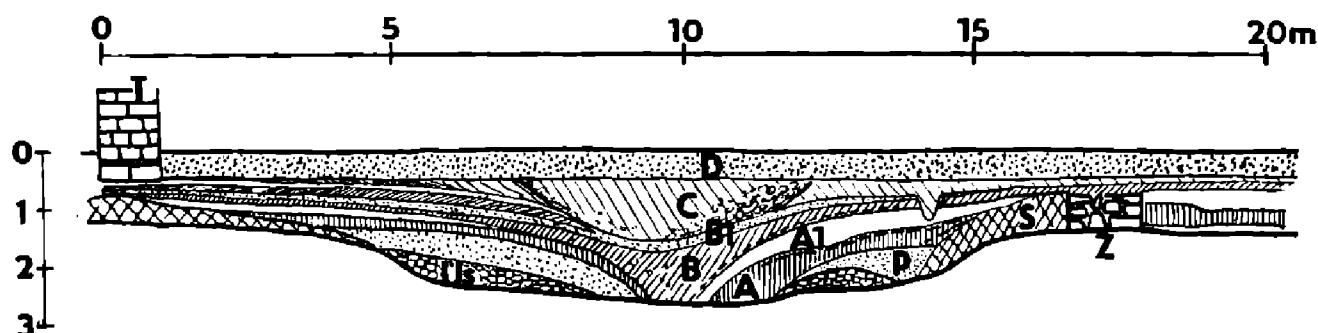
Obr. 1. Hrad Veverí – celková situace s románským kostelem a zaniklou středověkou osadou v předpolí. (1 – románský hrad, 2 – gotický hrad, 3 – pozdněgotické předsunuté opevnění, 4 – kostel M. Boží)

(CDM II, č. 125), čímž je bezpečně doložen vznik kamenného hradu na opyši ostrožny. Podobná místní návaznost hradu na starší zeměpanský dvorec s románským kostelem se jeví u Bezdězu. Zde rovněž královskému hradu předcházela románský dvorec knížecího vilika s osídlením, jehož jméno přešlo na mladší hrad a z něhož se dochoval jen románský tribunový kostelík.² Další analogii k Veverí spatřuji u Landštejna, kde v předpolí hradu (dnešní Pomezí) existovala r. 1232 hrazená osada Landštejn, v jejímž areálu se dochoval presbytář s apsidou románského kostela. Oproti T. Durdíkovi (k proběhlé diskusi) považují osadu Landštejn s farním kostelem sv. Jana k r. 1232 za doloženou, neboť pasovský biskupský urbář ji zaznamenává mezi desátkovými obcemi.³ Název Landštejn se nemusel původně vztahovat k hradu, nýbrž k pomezímu místu, jako např. okolní názvy Markstein, Hohenstein. Osadu lze doložit archeologicky (zbytky terénního opevnění, keramika).⁴ Příznačné pro její střediskový charakter (kostel v Landštejně měl ve 13.–14. stol. nejrozlehlejší farní obvod na novobystřicku) bylo její situování na staré stezce v zemské bráně. Osada vznikla po r. 1188, kdy se v pramenech ještě nepřipomíná. Do tohoto období spadá i stavební typ jejího kostela (kvadratický

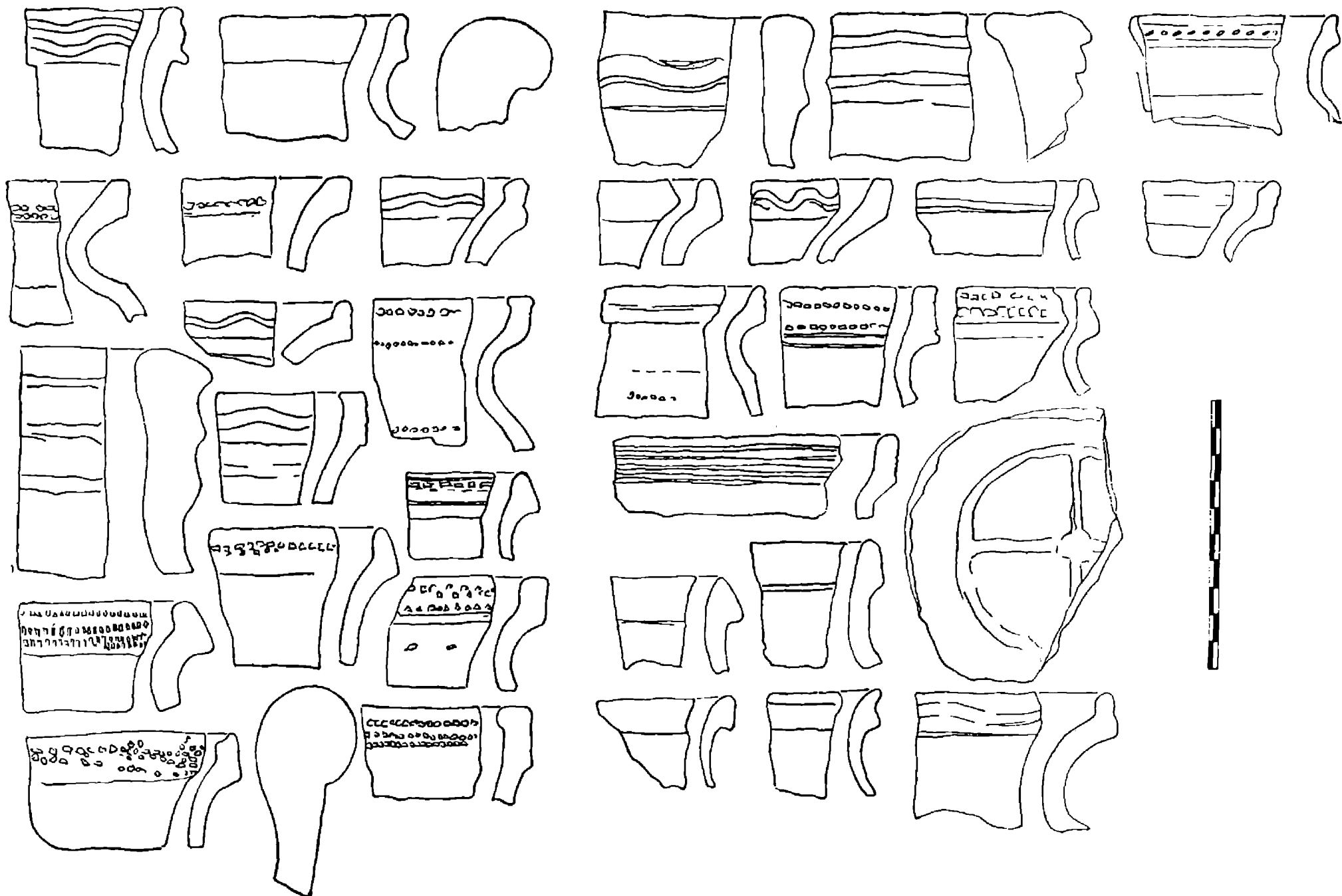
presbytář s apsidou a obdélná loď, prodloužená přístavbou komendy? s druhotně osazeným rozetovým okénkem ze západního průčelí původní lodi), vykazující některé shodné znaky s veverskou svatyní. Plně se shodují s názorem L. Jiráka, že vzhledem k celkovému významu místa, které se později stalo centrem majitelů Landštejnského dominia, je možné klást vznik kostela již do konce 12. stol.⁵ Takové datování připouští i dosavadní odborná literatura,⁶ většinou spojující vznik kostela současně s hradem,⁷ ačkoliv nejstarší zmínku vztahující se k hradu je nutno posunout až za polovinu 13. stol.⁸ Pro vývojový proces dvorec-hrad je typické, že jméno staršího dvorce (a k němu příslušné osady) přechází na hrad, který se jakožto castellum či castrum objevuje v písemných pramenech teprve později.⁹

Pozdně románský hrad Veverí je v posledních letech zkoumán v rámci probíhajících oprav. Již dnes lze říci, že jeho dispozice sestávala z obdélného jádra, uzavřeného dvoumetrovou obvodovou hradbou, k níž na nejzazší straně opyše přiléhala masivní hranolová věž z lomového kamene s vnitřním prostorem 480×220 cm při síle zdiva 4 m. Spodní část věže, přístupná pouze z podlahy obytného patra s krbem, sloužila ve středověku jako vězení (zde byli za Přemysla Otakara II. vězněni Milota z Dědic, Beneš z Cvilína a Ota z Meissova, podezřelí z protikrálovského spiknutí, poslední dva byli podle výpovědi historických pramenů ve věži upáleni). V západní stěně věže nad úrovní okna byly objeveny zhlaví někdejšího ochozu, který zřejmě spojoval vstup v patře severní stěny věže s ochozem hradby, jež se přimykala, jak bylo zjištěno, původně k jihozápadnímu nároží věže. Další, pravouhle k severu zalomený průběh obvodové hradby široké 160 cm, byl zjištěn archeologicky. Pravidelnost dispozice s útočištnou hranolovou věží řadí hrad do pozdněrománského okruhu podunajské provenience, což ostatně na Brněnsku nepřekvapuje. S ohledem na stávající i nově objevené kamenické fragmenty ze 2. třetiny 13. stol. není vyloučeno, že v severní vstupní části románského hrádku, nedaleko dochované pozdněrománské vstupní branky, existovala další průjezdní stavba. Z ní, popř. z nějaké palácové budovy při východní straně dispozice pocházejí sekundárně zazděné, pískovcové zlomky těžké žebrové klenby klínového profilu, které jsou nejstarším zjištěným stavebním článkem na lokalitě. Očekává se, že přesnější poznatky přinese další průzkum.

V sezoně 1980 byl v souvislosti s kanalizačními výkopy získán důležitý profil vertikální stratigrafie terénu v severní části románského a jižní části předloženého gotického hradu. Bezprostředně na skalním podloží opyše, klesajícím zde k severu (u jižní strany průjezdu) začínala nejstarší splachová kulturní vrstva s množstvím kostí a střepů. Její mocnost se severním směrem zvětšuje, a po několika metrech proklesává do sníženiny přirozeného původu (vzniklé erozí horniny – granodioritu v prostupech křemencových žil ná-



Obr. 2. Hrad Veverí – stratigrafie příkopu románského hradu. (A–D – souvrství, T – tasané ostění v jižní straně průjezdu, Z – základ kamenné zdi, P – suťový materiál sekundárně stmelěný, Us – rozvolněné skalní podloží.)



Obr. 3. Hrad Veverí – keramika z nejstarší kulturní vrstvy A.

sledkem ze shora pronikající vlhkosti), jež byla uměle prohloubena v příkop, oddělující nejstarší hrad na opysi od předchozí ostrožny. Na severní straně příkopu byla zjištěna hradba. Nejstarší vrstva A, obsahující střepový materiál synchronizovatelný s pozdněrománskou stavební etapou, zasahuje i na ostrožnu vně příkopu, do prostoru raněgotické zástavby, který byl tudíž již dříve osídlen. Vrstva B, zasypávající příkop a uložená na destrukci zdiva (A 1), obsahuje nejmladší keramiku z 15. stol. Z obsahu vyrovnávající navážky (C) a situování patek pozdněgotického průjezdního portálu ve stratigrafii lze soudit, že příkop byl zasypán někdy počátkem 16. stol. Tehdy došlo k rozsáhlejší přestavbě románské části hradu, nejspíše po jeho poškození ve 2. pol. 15. stol., o němž svědčí zdejší mohutná destrukční vrstva.

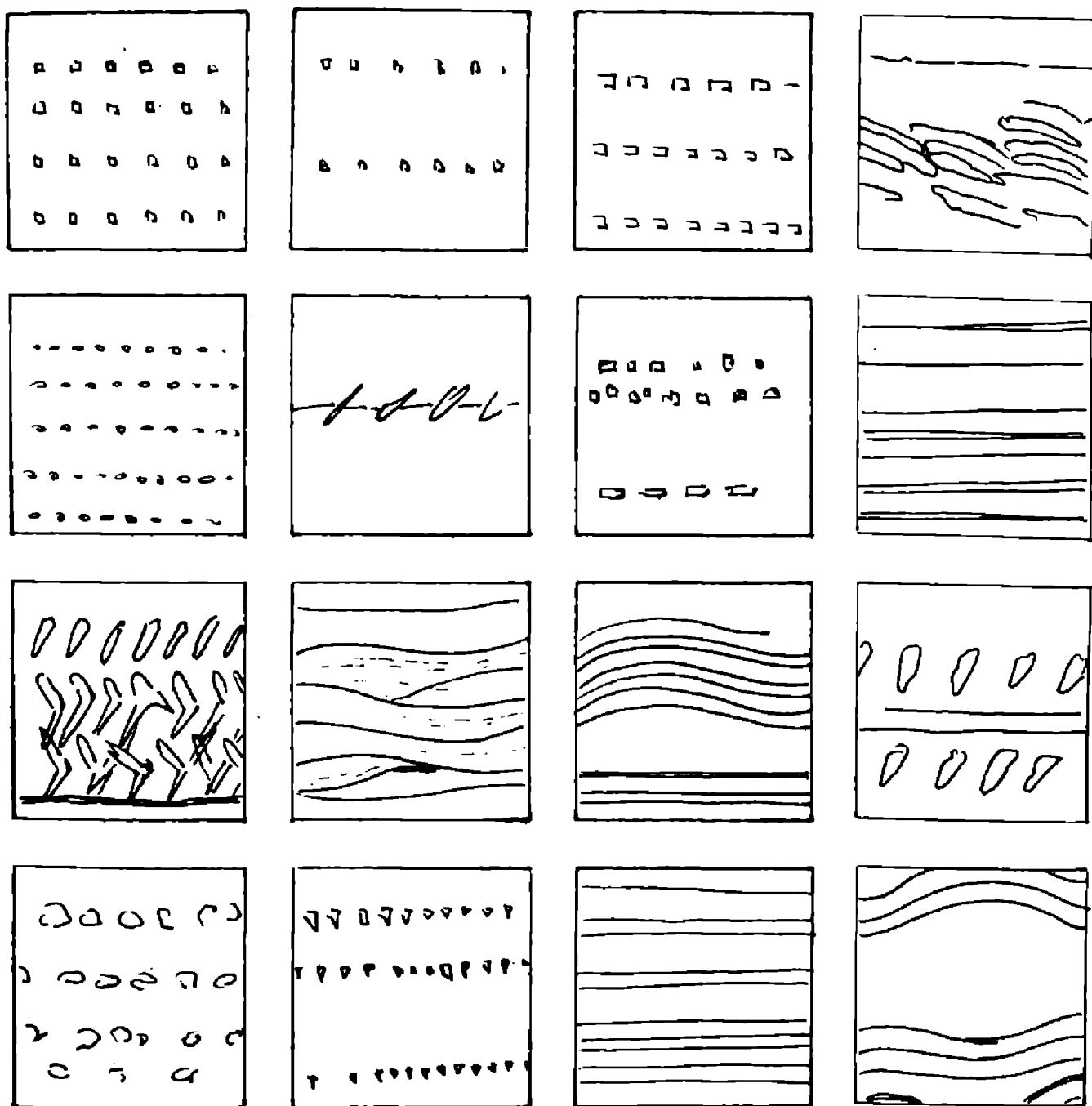
Keramika z nejstarší vrstvy (A) představuje materiál v zásadě synchronizovatelný s pozdněrománským hradem, ojediněle typologicky přesahující polovinu 13. stol. Jde o materiál ještě evidentně předměstské produkce, se všemi průvodními znaky keramiky pozdněhradištní. Setkáváme se výhradně s podsýpkou, popř. se značkami na dnech, primitivní technologií (špatné vypálení s typickým hrubozrným, načervenalým povrchem, někdy větší šupinky slídy a tuhy), s naprostou absencí nádob s uchy (většinou jde o větší hrncovité nádoby) a se stereotypními, většinou vně zesílenými okraji, často s typickou mladohradištní esovitou profilací horních částí nádob. Nejcharakterističtějším výzdobným prvkem je radélkový vpich, velmi často nepravidelně rozložený, většinou také na okrajích nádob. Dále se objevuje povlovná vlnice na okraji i výduti, násobená vlnice, vodorovné pásy (rýhy), šikmé vrypy v různých variantách (i přesekávané, klasovitě kladené, apod.).

Románský stavební komplex kostela sv. Gottharda v Přibyslavicích u Třebíče. Vyvolaný dialog našich nejvýznamnějších odborníků na románskou architekturu byl v r. 1976 obohacen nejnovější hypotézou Radové-Štikové.¹⁰ V r. 1977 byly v souvislosti s opravou fasád učiněny poznatky, které významně upřesňují stavební historii komplexu, avšak neodpovídají ani jedné ze tří základních autorčiných premis.

- A. Autorka se domnívala, že románská okénka i románský portál severovýchodní budovy (tzv. sakristie) sem byly přeneseny z původního kostela (jehož rekonstrukce činí relativně nejméně potíží), a že tudíž civilní nástavba nad tzv. sakristií je nejdříve pozdněstředověká a její účel byl strážní nebo ochranný. Naproti tomu bylo zjištěno, že románská okénka tzv. sakristie nemají záklenky z jednoho kusu, nýbrž z drobných lomových kamenů, což je pro venkovské románské stavby této oblasti příznačné. Rovněž přenesení portálku z původní svatyně není pravděpodobné mj. již vzhledem k jeho pozdněrománskému původu (nejstarší svatyně byla ze 12. stol.).
- B. Oproti autorce lze konstatovat, že druhou stavební etapou je severovýchodní budova pozdněrománského stáří. Šlo o patrně trojpodlažní palác, jehož suterén byl asi skladištěm a patra s románskými okénky sídlem písemně doložených správců přibyslavické provincie královny Konstancie v čele s královským fiskálním úředníkem, zemským notářem a plebánem v jedné osobě. Prostor východní přístavby tvořil s touto budovou souvislou stavební, ještě pozdněrománskou etapu, jak na to ukazují různé zjištěné okolnosti. Nešlo však zřejmě hned o nový presbytář, stará apsida původního kostela zůstala podle všeho zachována (srov. chodbičkovité spojení rohem 2. patra paláce do lodi — asi schodišťový přístup faráře k oltáři či kazatelně). Zrušení staré apsidy a přeměnu východní dostavby v presbytář časově určují nejen nástěnné malby, ale především nově objevená oltářní autentika s pečetí frisinského biskupa Heřmana do doby kolem r. 1315. Nejdříve po té mohlo dojít k přeměně suterénu paláce v sakristii, resp. gotickou kapli, jak na to

ukazuje dodatečně sem vestavěná oltářní menza. Tato prostora je často považována za jakousi soukromou královskou kapli. Že tomu tak nebylo, plyne z analýzy nejstarších přibyslavických listin a z globálního vyšetření smyslu termínu „capella“ v soudobých domácích pramenech ve srovnání s dochovanými románskými objekty. Ecclesia eius (tj. farářův) et capella nostra (tj. naše kaplanství) znamenaly jediný objekt — farní kostel na královské kolatuře. Protože k tomuto problému vznikla diskuse, v níž P. Sommer obhajoval dle našeho názoru překonané interpretace, připojujeme samostatný koreferát J. Šilhana.

C. Severozápadní část dispozice přibyslavského kostela nebyla přistavěna v renesanci jak míní autorka, nýbrž ještě v době pozdněrománské či přechod-



Obr. 4. Hrad Veveří – výzdoba keramiky z nejstarší kulturní vrstvy A.

ni. V severní fasádě se totiž zachovaly zbytky 2 románských oken stejného typu jako u sousedního paláce. Středověké stáří tohoto přístavku je určeno jednak šterbinovitými okny v patře, opatřenými zasouvacími destičkami, dokládající profánní funkci prostoru, jednak gotickou autentikou nalezenou v 18. stol. v oltáři bývalé přízemní kapli sv. Anny. Dodatečné klenby jsou renesanční. Vzhledem k tomu, že objekt je zřetelnou přístavbou k pozdněrománské budově, datujeme jeho vznik kolem pol. 13. stol.

V **Jemnici-Podolí** lze snad předpokládat obdobný vztah pozdněrománské palácové budovy a staršího farního i tribunového kostela, jako v Příbyslavicích. U rotundy s dochovanou válcovou západní věží na ostrožně u staré hornické osady, která je nepochybně knížecí fundací z 1. třetiny 12. věku, byla o století později, a to v době, kdy byla Jemnice podobně jako Příbyslavice v držení královny Konstancie (a patrně ústředím podobné královniny „provincie“), přistavěna obdélná budova, pozměněná asi až po přístavbě pozdněgotického presbytáře v kostelní loď. Přízemí této budovy bylo přístupné do prostoru mezi ní a sousední rotundou, vymezeného 2 paralelními zdmi, z nichž západní byla archeologicky zjištěna v r. 1974.¹¹

Podobně při rotundě sv. **Pantaleona v Pustiměři u Vyškova**, která — jak se ukázalo při záchranném výzkumu KSSPPOP a AÚ ČSAV v Brně 1977—8, byla založena těsně po pol. 12. stol. jako farní a zároveň knížecí svatyně s tribunou v západní věži, existovalo zeměpanské sídlo charakteru dvorce.¹² V r. 1243 se zde totiž konala biskupská synoda (před r. 1239 přešla Pustiměř do majetku olomouckého biskupství). Při průzkumu byl částečně odkryt základ téměř 2 metry široké zdi, směřující k nynější kapli sv. Anny, která stojí podle všeho v bývalém areálu raněgotického farního kostela sv. Jakuba, u něhož podle pramenů ze 14. stol. existoval farní dvorec. V tomto dvorci by bylo možno spatřovat pozůstatek románského sídla při rotundě, které bylo ve 2. pol. 13. stol. nahrazeno raněgotickým biskupským hradem na nedalekém slovanském hradisku Zelená hora.¹³

Rotunda sv. Maří Magdaleny v Šebkovicích na Třebíčsku byla, jak ukázal její částečný průzkum v r. 1979—80, původně památkou obdobného stavebního typu jako rotunda v Pustiměři. K lodi, přístupné i osvětlené od jihu, přiléhala na západě hranolová věž, částečně vetknutá do válce lodi, jejíž podvěží bylo podobně jako v Pustiměři otevřeno do lodi obloukem. Na východě přiléhala archeologicky zjištěná podkovovitá apsida, která byla ještě na sklonku pozdněrománského období — kolem pol. 13. stol. přestavěna v kvadratický presbytář. K jeho severní straně byl později přistavěn gotický karner. V severní zdi presbytáře byla zřízena schodiště — jednak ke kazatelně, jednak do podkroví, kde byla zřejmě dřevěná konstrukce refugiálního charakteru. Útočištný prostor nad svatyní je zřejmý také u jiných románských rotund na jihozápadní Moravě. Rotunda s hranolovou věží existovala snad také, jak ukázal výzkum oddělení dějin umění v r. 1980, ve Velkém Újezdě u Jemnice. Kolem šebkovické památky existoval dosud částečně patrný příkop, jehož řez poskytl keramiku 15. století v závážce. Třeba podotknout, že příkop podobně jako v Mušově, nemusel mít fortifikační, nýbrž magickou funkci, čemuž by odpovídalo i to, že šlo o farní kostel (zachovaná křtitelnice) bez průkaznějšího vztahu k nějakému feudálnímu sídlu.

Průzkum kostela sv. **Linharta v Mušově** (okr. Břeclav) v r. 1978—9, na němž se podílely Regionální muzeum Mikulov, KSSPPOP Brno a FF UJEP Brno, prokázal kolem pozdněrománské svatyně rovněž příkop, zachycený na severovýchodní, severní i západní straně. Vzhledem k neorganickému situování areálu kostela v osnově kolonizační obce a k magickým procesionálním

lidovým obřadům konaným kolem svatyní tohoto světce, je příkop nutno interpretovat jinak, než jako součást fortifikace domnělého feudálního sídla při kostele, které ostatně nebylo nijak prokázáno. Dohady vyvolal odkryv půdorysně podkovovitě zakřiveného zdiva, založeného někdy v raněgotickém období na pohřebišti u kostela a přiléhající k severovýchodnímu nároží románské lodi. Že nemohlo jít o apsidu nějaké přilehlé soukromé kaple při sídle, je doloženo archeologicky i písemnými prameny. Listina z r. 1237 miní totiž stejnojmennou osadou (Mozoscha) jinou, dnes zaniklou ves na kolonizovaném území Sirotků u Drnholce. Ostatně z obsahu listiny je zřejmé, že zde uváděná kaple byla vlastně farním kostelem (srov. koreferát J. Šilhana).

Černvír – kostel P. Marie (okr. Žďár n. Sáz.). V jádře dnešní manýristické architektury zůstala zachována pozdněrománská svatyně, sestávající z hranolu vyklenutého plochou křížovou klenbou a z připojených apsid na západě a východě, sklenutými konchami. Stavebně-archeologický průzkum, podniknutý oddělením dějin umění u příležitosti generální opravy objektu v r. 1980 v rámci zmíněného výzkumu románské architektury, měl objasnit situaci zejména na severní a jižní straně hranolového jádra původní stavby, kde předpokládalo starší bádání třetí apsidu, a přilehlé věžovité feudální sídlo. Bylo zjištěno, že na severu byla k románské stavbě přistavěna pouze kvadratická gotická sakristie, pod jejímž zdivem zůstaly uloženy kostrové pohřby bez milodarů, jejichž hustota a vzájemné porušování dovolují usuzovat na delší trvání pohřebiště před přistavbou sakristie. Na jižní straně byla v suti rozvolněných balvanů rozeznána pouze substrukce opěrného pilíře (?). Pod stávající i rozvolněné zdivo zasahovaly kostrové hroby, v jejichž zásypu byly ojedinělé střepy ze 13. stol. Nálezová situace dovoluje uzavřít, že původní stavba byla pouze dvouapsidová, čemuž odpovídá mj. také opačná orientace některých koster. Feudální sídlo lze pravděpodobně spatřovat (v reliktu) v zemní vyvýšenině vzdálené několik desítek metrů jižně od kostela, při vrcholu skalnaté ostrožny obtékané Svratkou, na jejímž výběhu je kostel situován. O pánech z Černvíra máme nejstarší písemnou zmínku k r. 1285. Ještě ve 2. pol. 14. stol. jim náležel zdejší patronát a „hradiště“, tj. snad zmíněné feudální sídlo na ostrohu, které snad bude možno v budoucnu prozkoumat. K objasnění zcela ojedinělé dvouapsidové dispozice původní svatyně snad přispěje také hlubší analýza Kristologického a Mariánského cyklu nástěnných maleb z 1. pol. 14. stol.

Telč, areál s kostelem sv. Ducha. Románská svatyně s věžní tribunou byla zřejmě farní pro 2 předlokační osady, doložené archeologicky v katastru města, lokovaného až kolem poloviny 14. stol. Svatyně však byla součástí předlokačního hrazeného okrsku (zeměpanský dvorec s celnicí?), zaujímajícího částečně návrší v jižní části městské lokace, kudy procházela zemská stezka od brodu, jak lze částečně vyšetřit ještě v urbanismu dnešního města. Tento předlokační areál, z něhož byly J. Bláhou získány nálezy keramiky ze 13. stol., se v historii města projevil jako „Horní Telč“ (1492). Nomenklaturně lokalita mohla souviset s označením poplatku (od staročeského základu „tál“, srov. něm. Theil).

Závěrem možno podotknout, že domnělé dvorce jihozápadní Moravy, z nichž se dochovaly románské kostely, popř. profánní stavby, nebyly dosud zcela bezpečně archeologicky prokázány. Je pro ně příznačná ostrožná či mírně vyvýšená poloha při říčních přechodech zemských komunikací. Pro oblast je charakteristická absence staršího slovanského substrátu, osídlení zde nabývá koncentrace až domácí kolonizací v 11.–12. stol. Ústředí s tribunovými kostely, popř. předpokládanými zeměpanskými dvorci se nepochybně vyvinula z osídlení při stanicích na říčních přechodech.

Poznámky

- 1 D. Menclová, ČH I, 189.
- 2 D. Menclová, ČH I, 227—8.
- 3 A. Maidhof, Passauer Urbare I, Passau 1933, 302 n. Tato okolnost byla zřejmá již J. Novákovi, A. Profousovi i D. Menclové (ČH I, 111). Název Alt Landstein se objevuje ještě v 16. stol. v souvislosti s blízkým Starým Městem.
- 4 Srov. mj. již MCC VIII, CXLIV, IX, CX (1883); ČMSO II, 1885, 138; J. Novák, Soudpis... 1901, 332—4. K archeol. nálezům též informace Z. Měřinského (AÚ ČSAV Brno).
- 5 L. Jirásko, Ke kolonizaci jihovýchodních Čech v předhusitském období, Jihočeský sborník historický 1976, XLV, 14 n. Osada Landštejn byla tedy vysazena ještě kolonizačním úsilím Zöbingerských.
- 6 V. Kotrba v Umění 12, 1964, 356.
- 7 J. Kuthan, Středov. architektura v již. Čechách do pol. 13. stol., 1976, 73; srov. též A. Merhautová-Livorová, Raněstřed. architektura v Čechách, 1971, 195.
- 8 V listině z r. 1249 uzavírá „Lindenstein“ výčet rakouských statků odkazovaných Kunhutou z Wasserburgu (pův. z Hirschberga) frizinskému biskupství (cod. dipl. Austr.-Frising., Wien 1870, II. Abth, 31. Bd č. 155). Sporná je i osoba Oldřicha z Landštejna, defensora světelského kláštera v listině z r. 1259, v níž mj. svědčí „Ortwinus gener Lantsteinarii“ (RB. IV, č. 1801).
- 9 D. Menclová, ČH I, 189.
- 10 AR XXVIII, 1976, 291—3.
- 11 Srov. Přehled výzkumů AÚ ČSAV Brno 1974, Brno 1975, tab. 46 (sonda VI a VIII).
- 12 Referát autora na X. celostátní konferenci středověkých archeologů v r. 1978 v Plzni.
- 13 L. Konečný, Stavebně-historický a archeologický průzkum rotundy sv. Pantaleona v Pustiměři 1977—8 (nález. zpráva a zhodnocení, rkp., KSSPPOP Brno).

Zusammenfassung

Neue Erkenntnisse über romanische Sakral- und Profanobjekte in Südmähren

Im Rahmen der Tätigkeit eines Brünner Arbeitsteams an der staatlichen wissenschaftlichen Forschungsaufgabe „Die romanische Architektur in Mähren“ werden bisher unveröffentlichte Erkenntnisse zu diesem Fragenbereich vorgelegt:

Burg Veveří bei Brno: Der spätromanischen Burg auf dem Ausläufer eines Landzungenrückens ist ein fürstlicher Herrenhof im Burgvorfeld vorangegangen, von dem eine romanische Tribünenkirche erhalten blieb, die dem mittelalterlichen, inzwischen abgekommenen Ort als Pfarrkirche gedient hatte. Eine ähnliche Entwicklung ist bei den Burgen Bezděz und Landštejn belegt. Im Lichte neuer baugeschichtlicher und archäologischer Erkenntnisse erweist sich die spätromanische Burg Veveří als Disposition des donauländischen Typs mit einem prismatischen Zufluchtsturm. Der Geländeschnitt über den verschütteten Graben dieser Burg öffnete die komplette vertikale Stratigraphie, aus deren ältester Abschwemmungsschicht wichtiges Scherbenmaterial aus der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts mit den charakteristischen Merkmalen der sogenannten spätburgwallzeitlichen Keramik geborgen wurde.

Přibyslavice bei Třebíč, romanischer Baukomplex der St.-Gotthard-Kirche: Die neue Erkundung beweist, daß man im zweiten Viertel des 13. Jahrhunderts zum romanischen Gotteshaus aus dem 12. Jahrhundert von Norden, Nordosten und Osten weitere Objekte angebaut hat, von denen das nordöstliche den Charakter eines palastartigen Sitzes eines königlichen Beamten und Landpfarrers in einer Person besaß, der hier historisch belegt ist. Erst um das Jahr 1315 wurde der östlich angebaute Raum in ein Presbyterium verwandelt. Wenn der König im Jahr 1224 die Kirche „ecclesia eius (d. i. Kirche des Pfarrers) et capella nostra (d. i. unsere Kaplanei)“

genannt hat, meinte er damit ein einziges Objekt — die Pfarrkirche auf der königlichen Kollatur.

In Jemnice-Podolí (Bez. Třebíč) kann man eine ähnliche Beziehung der fürstlichen Rotunde aus dem 12. Jahrhundert und des spätromanischen, in der Nachbarschaft angebauten Palastgebäudes voraussetzen. Der Verbindungsraum zwischen den beiden Objekten war von zwei parallel verlaufenden Wänden begrenzt. Přebyslavice war ebenso im Besitz der Königin Konstanze wie Jemnice.

Auch bei der St.-Pantaleons-Rotunde in Pustiměř bei Vyškov, die nach der Mitte des 12. Jahrhunderts als fürstliche und Pfarrkirche gegründet wurde, läßt sich als Sitz des Landesherrn ein Feudalhof voraussetzen, der vor 1239 in das Eigentum des Olmützer Bischofs übergang, welcher hier im Jahr 1243 eine Synode veranstaltete. Archäologische Erkenntnisse und schriftliche Quellen deuten darauf hin, daß der Hof südlich der Rotunde gestanden hat.

Die Rotunde der hl. Maria Magdalena in Šebkovice (Bez. Třebíč) war ursprünglich ähnlich gebaut wie die Rotunde in Pustiměř. Die Erkundung erwies, daß sich an ihr Schiff im Westen ein prismatischer Turm anschloß, im Osten eine hufeisenförmige Apsis, die um die Mitte des 13. Jahrhunderts zu einem quadratischen Presbyterium umgebaut wurde. Der den Bau umgehende Graben wurde im 15. Jahrhundert zugeschüttet. Im Dachgeschoß der Rotunde lag ein Zufluchtsraum, den man über ein im Mauerwerk des Presbyteriums ein gebautes Stiegenhaus betrat. Eine Beziehung zum Feudalsitz wurde nicht nachgewiesen.

Die St.-Linhart-Kirche in Mušov (Bez. Břeclav); nach den Ergebnissen der Erkundung handelte es sich um eine längliche spätromanische Tribünenkirche mit Westturm und quadratischem Presbyterium. Der Graben um dieses Objekt hängt offenbar mit seiner magischen Schutzfunktion zusammen, die vor allem für sein Patrozinium kennzeichnend war. Die Voraussetzung einer Privatkapelle und eines Sitzes an der Kirche ist weder archäologisch noch von schriftlichen Quellen belegt.

Die Marienkirche in Černvív (Bez. Žďár) galt als trikonchales Gotteshaus mit einem eventuellen turmartigen Feudalsitz. Die Erkundung machte klar, daß im Kern der manieristischen Disposition ein aus einem prismatischen Kern bestehendes spätromanisches Heiligtum erhalten blieb, an das sich von Osten und Westen Apsiden anschlossen. Der Feudalsitz lag offenbar einige Dekaden weiter entfernt.

Telč, Areal mit der Hl.-Geist-Kirche. Die romanische Kirche mit der Turmtribüne war der Bestandteil eines umfriedeten Bezirkes aus dem 13. Jahrhundert vor der Lokation, offenbar eines landesherrlichen Feudalhofs mit einem Zollhaus an dem Landespfad bei der Furt. Mit dieser Funktion konnte auch der Name zusammenhängen (vergl. das deutsche Theil). Diese vorlokative Siedlungseinheit erscheint im städtischen Urbanismus, den historischen Quellen und wurde auch archäologisch beglaubigt (Keramik des 13. Jahrhunderts).

Kaple a kaplan*

Jindřich Šilhan

Historická archeologie konfrontuje získané hmotné doklady s dochovanými písemnými zprávami, je ovšem třeba oba zdroje interpretovat správně. Potíž bývá s terminologií starších pramenů; zapomínáme, že se význam slov mění, někdy se rozšiřuje, např. „kus“, jindy zas zužuje, např. „nábytek“, nebo se zcela mění, např. „unavit“ = usmrtit (Bělič-Kamiš-Kučera, 1979). Ke změně významu dochází ovšem ve všech jazycích.

Všimneme si, jak se měnil význam „kaple“ a „kaplan“ během středověku. Původně byla capella plášť biskupa Martina z Tours, později místnost, kde

* Tento koreferát navazuje na diskutovanou problematiku v předchozím příspěvku L. Konečného.